

МОЛОДА

альманах

НАЦІЯ

Вячеслав Липинський (1882–1931)

до 120-річчя від дня народження

Тетяна Осташко. Вячеслав Липинський:
від посла Української Держави до УСХД.

Юрій Терещенко. Вячеслав Липинський і
Вільгельм Габсбург.

Мирослава Дядюк. В. Липинський на сторінках
щоденника й у листах Осипа Назарука.

Олексій Ясь. Архітектура та техніка викладу
«Листів до братів-хліборобів».

МОЛОДА

альманах

НАЦІЯ

«СМОЛОСКИП»

**Засновник і видавець
ВИДАВНИЦТВО
«СМОЛОСКИП»**

Державний реєстраційний номер
0250 від 26.07.1999

**Заснований у 1996 році
Виходить чотири рази на рік**

Паспорт видання – серія КВ, № 2033,
зареєстровано 16.06.1996 р.
Міністерством України у справах преси та інформації

Адреса редакції: 03118, м. Київ,
пров. Балакірева, 1
Для листування: 01001, Київ-1, а/с № 25
Тел./факс: (044) 265-70-49
E-mail: journal@smoloskyp.kiev.ua

Редакційна колегія

Олена БАБКІНА, Тарас БАТЕНКО, Олег БІЛИЙ, Владислав ВЕРСТЮК (головний редактор), *Ігор ГИРИЧ* (заступник головного редактора, відділ «Архів»), *Володимир ГОРБАТЕНКО, Вілен ГОРСЬКИЙ, Валерій ДЕНИСЕНКО, Анатолій ЄРМОЛЕНКО, Віталій ЗАБЛОЦЬКИЙ, Георгій КАСЬЯНОВ, Василь ЛІСОВИЙ, Володимир МЕЛЬНИК, Юрій МЕЛЬНИК* (секретар), *Юрій МИЦИК, Олег ПРОЦЕНКО* (відповідальний редактор, відділ «Політична філософія. Політичні науки»), *Максим РОЗУМНИЙ, Сергій РЯБОВ, Віталій ЩЕРБАК, Наталя ЯКОВЕНКО, Валентин ЯКУШИК, Олексій ЯСЬ* (відділ «Історія ідей»)

Лариса БІЛИК (літературний редактор),
Олена НУЖНА (макет і верстка), *Євген НУЖНИЙ* (художнє оформлення)

Автори публікацій висловлюють свою власну думку, яка не обов'язково збігається з поглядами членів редколегії. За достовірність фактів, цитування творів та джерел відповідають автори публікацій.

Редколегія зберігає за собою право рецензувати, редагувати та скорочувати матеріали.

На обкладинці: фото Андрія Жука.

Формат 84x108/32. Папір офсетний. Друк офсетний. Зам. 428.
Віддруковано в друкарні ЗАТ "УКРТИППРОЕКТ".
03057, м. Київ, вул. Єжена Потьє, 12; тел.: (044) 490-21-77
Молода нація: Альманах - К.: Смолоскип, 2002. - 280 с.

ISBN 966-7332-13-6

© «Смолоскип», 2002

ЗМІСТ

ТЕМА: АКТИВІЗМ VERSUS КУЛЬТУРА

- В. Липинський.* Завдання українського студентства 5

ІСТОРІЯ ІДЕЙ

- Богдан Ганцаж.* Збірник «Z dziejów Ukrainy» – генеза, конструкція, зміст, рецепція 16
- Віталій Масненко.* Роль В. Липинського у становленні державницького напрямку української історіографії 36
- Тетяна Осташко.* Вячеслав Липинський: від посла Української Держави до УСХД 56
- Юрій Терещенко.* Вячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург: на політичних перехрестях 91
- Мирослава Дядюк.* В. Липинський на сторінках щоденника й у листах Осипа Назарука 127

ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ. ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

- Олексій Ясь.* Архітектоніка та техніка викладу «Листів до братів-хліборобів» 161

АРХІВ

- Наталя Черкаська.* Вячеслав Липинський і Йосип Потоцький (Історія одного листа) 202

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. БІБЛІОГРАФІЯ

- Варвара Шульга.* – Михайло Грушевський: життя, діяльність, творчість (з нагоди 135-річчя від дня народження). Ювілейне видання / Заг. ред. Любомира Винара // Український історик (Журнал історії і українознавства). – Торонто–Париж–Нью-Йорк–Київ–Львів, 2002. – Т. XXXIX. – Ч. 1–4 (152–155). 212

<i>Андрій Петрих</i> . Дрогобицький краєзнавчий збірник. Огляд IV–VI випусків	214
<i>Олексій Ясь</i> . «Орлик» (1946–1948) – часопис таборової доби (показчик змісту)	221

ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ

Ідея університету та її втілення (<i>А. К.</i>). – Віртуальний книжковий каталог (<i>Андрій Кулаков</i>). – Меценати і музеї (<i>Богдана Костюк</i>).....	239
---	-----

Олексій Ясь

АРХІТЕКТОНІКА ТА ТЕХНІКА ВИКЛАДУ «ЛИСТІВ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ»

Традиційно під архітектонікою наукової студії розуміють основні принципи побудови праці, у т. ч. оформлення її структури. У вужчому значенні термін «архітектоніка» вживають для позначення збалансованості у співвідношенні різних частин праці, зокрема щодо встановлення належної пропорційності між викладеним емпіричним матеріалом та його поділом і оформленням в окремих розділах та інших структурних одиницях. Очевидно, що побудова структури дослідницької роботи значною мірою залежить від багатьох аспектів наукової творчості певного вченого, як-от: манера і стиль викладу, обраний ракурс дослідження та ряд інших чинників. Невипадково німецький філософ Імануїл Кант розглядав архітектоніку як мистецтво системи. Неодмінною та важливою складовою цієї системи є техніка викладу матеріалу, яка, з одного боку, репрезентує індивідуальні риси творчої особистості дослідника, а з другого – тісно пов'язана з провідною проблематикою та структурою студії.

Термін «техніка викладу» («спосіб викладу») зустрічаємо у багатьох наукових працях, хоча для його застосування характерна відсутність чіткої адресної спрямованості. Зазвичай цю дефініцію інтерпретують у сенсі специфічних особливостей, пов'язаних з манерою викладу матеріалу у того чи іншого дослідника, зокрема стосовно побудови системи доказів та аргументів, авторських узагальнень, припущень і спостережень, висунення установчих концептів тощо. «...[С]посіб викладу результатів історичних дослідів

Олексій Ясь – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

багато залежить від таланту, вдачі, від інтелектуальних прикмет кожного історика», – зазначає французький історик Габріель Моно¹. У світлі такого підходу діапазон застосування терміна «техніка викладу» доволі широкий та дискусійний. Дехто з учених застосовує для позначення особливостей творчої манери або стилю дослідника поняття з ширшим ступенем загальності – «технологія творчості»². Втім, попри функціональне призначення та зміст вказаних дефініцій, незаперечним видається зв'язок між способом викладу та організацією матеріалу, хоча вододіл між цими дослідницькими операціями вельми умовний. Відтак техніку викладу можемо розглядати як певну сукупність прийомів, які дослідник застосовує у процесі подачі матеріалу у межах невеликих структурних одиниць, фрагментів тексту тощо. Натомість термін «архітектоніка» використовується для означення композиції, структурного оформлення та рубрикації твору. Тож зазначена термінологія слугує для вирізнення найголовніших рис творчої індивідуальності вченого. Її застосування видається особливо плідним для розгляду й аналізу студій, які справили неабиякий вплив на суспільно-політичну та історичну думку. Безперечно, що до таких праць належить й знаменита студія Вячеслава Липинського «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму», яка й до сьогодні становить неабиякий інтерес для багатьох дослідників.

Про зацікавлення спадщиною Липинського свідчить розмаїтий спектр її наукових інтерпретацій останніх років. Одні дослідники тлумачать цю спадщину в традиційному сенсі у світлі тогочасного європейського консерватизму (органіцизм, ірраціоналізм, традиціоналізм, елітаризм)³. Інші зосереджуються на виявленні модерністських ознак в його концепціях (харизматична модель, позадержавні підходи та ін.)⁴. Водночас побутують й дещо несподі-

¹ Моно Г. Метод в історії / Пер. з фр. М. Залізняка. – Львів, 1909. – С. 5.

² Ковальський М. П. До питання про особливості стилю наукової творчості професора Дмитра Пойди. – У кн.: Питання аграрної історії України та Росії: Мат-ли наук. читань, присвяч. пам'яті Д. Л. Пойди. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 9-10.

³ Тукаленко І. А. Проблема держави в історіософській концепції В. Липинського в контексті європейської консервативної думки: Автореф. дис. ... к. ф. н.: 09.00.05 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 18 с.

⁴ Масненко В. В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського: Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – К.; Черкаси, 2000. – С. 252.

вані інтерпретації, в яких консерватизм Липинського порівнюється з фашизмом⁵. Тож у контексті нинішніх дослідницьких інтенцій інтерес до спадку Липинського є сталим і видається привабливим для багатьох науковців, що дозволяє розглядати окремі аспекти його творчості (архітектоніка творів, техніка викладу та ін.), які досі залишалися на маргінесі наукових студій.

Одним з основних чинників, що впливають на формування архітектоніки твору, є його жанрова та фахово-дисциплінарна належність. У цьому аспекті «Листи до братів-хліборобів» – вельми своєрідна праця, яка створювалася впродовж семи років (1919–1926). Якщо взяти до уваги бурхливі події того часу, то стає зрозумілим політичне підґрунтя, на якому постали «Листи». На перший погляд, студія В. Липинського написана в жанрі політичної публіцистики з виключною увагою до перебігу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Авторські думки викладаються у доволі поширеній для публіцистики другої половини ХІХ – початку ХХ ст. формі відкритих листів, адресованих широкій громадськості. Згадаймо хоча б «Письма о Богдане Хмельницком» Михайла Максимовича⁶, «Листи з хутора» Пантелеймона Куліша⁷, славнозвісні «Листи на Наддніпрянську Україну» Михайла Драгоманова⁸ та ряд інших.

Слід відзначити, що перша публікація студії Липинського здійснювалася поступово в окремих подачах на сторінках віденського неперіодичного збірника «Хліборобська Україна». У 1920 р. була надрукована перша частина «Українська наддніпрянська інтелігенція й українська національна ідея»⁹. За рік світ побачила друга частина під назвою «Наша орієнтація»¹⁰. Третя («Про національну аристократію та про три основні методи її організації: класо-

⁵ Галушко К. Парадокси консерватизму В'ячеслава Липинського // Київська старовина. – 2001. – №3. – С. 119–126.

⁶ Максимович М. Письма о Богдане Хмельницком к М. П. Щоголину: Письмо 1–4 // Украинец. – 1859. – №1. – С. 147–174.

⁷ [Куліш П. О.] Листи с хутора. – СПб., 1861. – Лист I і II: Про городи й села. – 30 с.; Лист III: Чого стоїть Шевченко, яко поет народний. – 17 с.; Лист IV: Про злодія у селі Гаківниці. – 29 с.

⁸ Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. – Коломия, 1894.

⁹ Липинський В. Українська наддніпрянська інтелігенція й українська національна ідея // Хліборобська Україна. – Зб. 1. – Відень, 1920. – С. 3–62.

¹⁰ Його ж. Наша орієнтація // Хліборобська Україна. – Зб. 2/4. – Відень, 1920/1921. – С. 3–48.

кратію, охлократію і демократію»¹¹) та четверга («Про політику, як умілість вибору такого методу здобування та організації влади і організації громадянства, який-би уможливив будову і збереження окремої держави на Українській Землі і забезпечив існування та розвиток Української нації»)¹²) частини були опубліковані відповідно у 1923 та 1925 рр. У другому виданні (Відень, 1926 р.) всі чотири частини були видрукувані разом. Окрім того, до студії було написано широку передмову (48 стор.) та включено як своєрідний додаток трактат Липинського «Покликання “Варягів” чи організація хліборобів (Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка “Де вихід?”)». У третьому (Нью-Йорк, 1954) та четвертому виданнях (К.; Філадельфія, 1995) надрукованих репринтним способом за виданням 1926 р., цей додаток було вилучено. Натомість у третьому виданні «Покликання “Варягів” надруковано окремою книжкою як продовження «Листів до братів-хліборобів». Цей підхід збережено й у четвертому виданні, в якому «Покликання “Варягів” планується помістити в сьомому томі повного зібрання творів Липинського»¹³.

Очевидно, що солідна часова дистанція між публікацією окремих частин не могла не позначитися на праці, що виявилось у поступовій еволюції авторських пріоритетів. Поряд із звичною для публіцистичних творів проблематикою з обсягу поточних політичних подій, Липинський подає досить складну систему історичних, соціологічних та філософських поглядів, інтерпретує події української революції 1917–1921 рр., наводить ретроспективні екскурси та пропонує футуристичні прогнози, порівнює різні погляди тощо. Принагідно відзначимо, що й сам Липинський схарактеризував свої «Листи» не як політичну програму, а як світогляд, «спосіб думання»¹⁴. Вочевидь поєднання гострих полемічних пасажів з філософ-

¹¹ *Його ж.* Про національну аристократію та про три основні методи її організації: класократію, охлократію і демократію // Хліборобська Україна. – Кн. 3. – Зб. 5/6. – Відень, 1921. – С. 3–74; Кн. 4. – Зб. 7/8. – 1922/1923. – С. 41–199.

¹² *Його ж.* Про політику, як умілість вибору такого методу здобування та організації влади і організації громадянства, який-би уможливив будову і збереження окремої держави на Українській Землі і забезпечив існування та розвиток Української нації // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – Відень, 1925. – С. 93–216.

¹³ *Пеленський Я.* Археографічний вступ. – У вид.: *Липинський В.* Повн. збір. творів, архів, студії / Ред. Я. Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995. – Т. 6. – Кн. 1: Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – С. 15–16.

¹⁴ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. XLIII.

сько-соціологічною тематикою значно ускладнювало сприйняття широкою громадськістю головних ідей студії. Цього були свідомі й найближчі прихильники автора «Листів». Так, Дмитро Дорошенко у тісному співробітництві з автором навіть підготував спеціальну працю, в якій представив популяризаторську версію поглядів Липинського¹⁵. Однак, повертаючись до проблеми визначення жанрової та фахової ідентифікації «Листів до братів-хліборобів», мусимо констатувати значну відмінність між чотирма структурними частинами, на які поділено твір. Перша та друга частина студії в цілому написані у жанрі політичної публіцистики, хоча й мають певні відмінності. Натомість третя та четверта, які, до речі, й за обсягом значно більші, ніж дві попередні (майже 360 з 470 сторінок від загального обсягу без додатку «Покликання “Варягів”»), мають виразно окреслене філософсько-соціологічне спрямування. Відтак вони в жодному разі не вписуються у жанрові межі публіцистики або наукової популяризації. Зазначену суперечність усвідомлював й сам автор:

«Книга ця сама в собі становить цілість. Через зазначені вище умови вона писана спіралью: від нижчого до вищого, від більше відомого до менше відомого, все вертаючи до цих самих проблемів і освітлюючи їх вже з інших і все вище положених пунктів. Перші дві частини, неначе вступ. Вони писані безпосередньо по катастрофі (тому найслабші, бо серце ще занадто переповнено горечю) і трактують проблеми нашого державного буття в зв'язку з біжучими подіями і політичними ідеями та ділами української соціально революційної, демократичної і республіканської інтелігенції. Дальші дві частини (III і IV) найважливіші подають теоретичні основи нашого світогляду, нашої політичної ідеї та організації»¹⁶.

Тож очевидно, що первісний авторський задум зазнав суттєвої еволюції під час написання різних частин студії. Тому Липинський-публіцист, який намагається пояснити поразку української революції у політичній площині, з часом поступився місцем Липинському-есеїсту, котрий тлумачив причини поразки визвольних змагань на тлі широких соціологічних конструкцій та філософських роздумів. Наслідком такої метаморфози є як жанрова, так і структурна диспропорційність окремих частин праці. Зауважимо, що політична публіцистика як жанр поєднує особисті, неповторні мотиви творчості, авторське ставлення до проблем суспільного

¹⁵ [Дорошенко Д. І.] *Забаревський М.* В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Відень, 1925. – 51 с.

¹⁶ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. XLVI.

життя з репрезентацією певної соціально-політичної позиції. Причому канони жанру передбачають використання найрізноманітніших прийомів та методів: від наукової аргументації до індивідуальних спостережень, від апології символів та чуттєвих переживань, викладу особистих симпатій та антипатій до емпіричних узагальнень та генералізації висновків. Відтак не дивно, що «Листи до братів-хліборобів», за влучним висловом Івана Лисяка-Рудницького, не мають «систематичної наукової форми»¹⁷. Водночас ряд дослідників творчості Липинського вказують на оригінальну авторську манеру викладу, називаючи її «драматичною» або «драматично-сугестивною»¹⁸.

Нарешті, слід відзначити, що через складні обставини еміграційного життя та тяжку хворобу автору так і не вдалося завершити студію. «В ній ще мали бути, – зазначав Липинський, – загальні висновки; далі, в скороченні, моя стаття про Церкву і Релігію, друкована в Америці; короткі спомини про мою громадську працю в зв'язку з розвитком і еволюцією ідеї українства серед консервативних (= не соціально-революційних) українських кол, врешті річевий показчик»¹⁹. Як слушно зауважив Марко Антонович у статті про співпрацю двох учених (Липинського і Дорошенка), навіть у 1926 р. перед переїздом до Берліна у свідомості Вячеслава Казимировича постійно побутовала думка про незакінченість своєї праці, яка мучила його та не давала спокою²⁰.

«Листи до братів-хліборобів» побудовані за принципом ієрархічної рубрикації. Кожна з чотирьох частин студії поділяється на ряд дрібних структурних одиниць – «листів» (I частина – 30 листів, II – 6 листів, III – 28, IV – 9 листів). Окрім того, у першій та третій частинах праці автор використовує ще й середній рівень рубрикації, групує «листи» за проблемно-тематичним принципом.

¹⁷ Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський. – У кн.: *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – К., 1994. – Т. 2. – С. 140.*

¹⁸ [Білас Л.] Л. Р. Б. Краків, Женева і філіяція «Кричевського»: До родовідної мислення В. Липинського. – У кн.: *Липинський В. Твори. – Філадельфія, 1980. – Т. 2: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – С. LXXXVII; Петенський Я. Вячеслав Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії // УІЖ. – 1992. – №2. – С. 140; Масненко В. В. Вказ. пр. – С. 241.*

¹⁹ *Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. XLVII.*

²⁰ *Антонович М. В. Липинський і Д. Дорошенко // Укр. історик. – 1982/1983. – №3/4(76/76), 1(77). – С. 17.*

У першій частині таких підрозділів* 4 (I підрозділ – 7 листів, II – 13, III – 6, IV – 4), а в третій тільки 2 (1 – 20, 2 – 8). Зауважимо, що, виділяючи ці своєрідні підрозділи, Липинський позначає їх римською нумерацією (в першій частині) та арабською (в третій) без будь-якого текстового пояснення. Водночас кожний з «листів» вирізняється розлогою назвою, яка передає головний зміст. Так, шістнадцятий лист першої частини має назву: «Світова боротьба між законом землі і законом капіталу» (тут і далі в цитатах виділення Липинського. – *О. Я.*). Така непослідовність стосовно виділення різних структурних одиниць вірогідно пояснюється тим, що середня ланка рубрикації розглядалася як допоміжна і тому не несла суттєвого змістовного навантаження та жорсткого поділу. Відтак практично кожний з «листів» у структурному плані є самодостатнім та завершеним.

Центральним організуючим елементом «листів» виступає певна авторська ідея або теза, яка винесена у заголовок кожного з них. Так, провідною тезою першого листа з першого підрозділу першої частини є ідея про неприпустимість нейтральної позиції громадянина у боротьбі за Українську державу. У другому листі такою ідеєю є теза про згубність інонаціональних політичних впливів, у третьому – про суперечливість державницької позиції української демократичної інтелігенції, у четвертому – про ідейно-політичну спорідненість соціалістичного керівництва Центральної Ради з Керенським, у п'ятому – про гасло інтернаціоналізму як руйнівний фактор національного відродження, у шостому – про денационалізацію і політичну слабкість української аристократії, у сьомому – про меркантилізм вищих соціальних верств. Неважко помітити, що ідея кожного з наступних листів органічно поєднана з попередніми тезами, які конкретизуються, висвітлюються з нових ракурсів, подаються у взаємозв'язку тощо. Таким чином, вибудовується своєрідний логічний каркас, який слугує чіткому та послідовному викладу авторських думок. Відзначимо, що цей прийом застосовується Липинським уже в першій частині «Листів до братів-хліборобів», яка навіть у порівнянні з другою частиною вирізняється емоційністю та образністю викладу.

Середній обсяг «листів» першої частини здебільшого коливається у межах від 1-2 до 4-5 сторінок. Щодо способу викладу, до якого

* Тут і далі по тексту для позначення цих структурних одиниць вживаємо термін «підрозділ».

вдається Липинський у першій частині, то останній не обтяжений довгими філософськими розумуваннями, а вирізняється послідовністю, контрверсійністю та діалогічністю. Власне, діалогічність – уявна співбесіда з читачем, є типовою рисою як публіцистики взагалі, так і обраної автором форми викладу зокрема. Зрозумілою є й контрверсійність викладу, тобто виразний поділ політичних сил на антагоністичні табори, а складових історичного процесу – на державотворчі, конструктивні та руйнівні, деструктивні чинники. Такий поділ характерний для Липинського як очевидця та сучасника подій української революції. Контрверсійний поділ та діалогічність викладу складають основу, на якій вибудовані авторські інвективи, скеровані супроти соціалістичної та націоналістичної інтелігенції. Критичні зауваги, подані в студії, органічно поєднуються з особистими спостереженнями того часу, як-от: відмова Генерального Секретаріату дозволити йому формувати кінну військову частину²¹, епізод з полковником Сахно-Устимовичем, який з шаблею кинувся на «офіцера-інтелігента», що лаяв українських гетьманів²², та ін. Проте, незважаючи на ці відступи, автору вдається послідовно та логічно викласти свої думки, навести історичні аналогії, зробити проміжні узагальнення. Водночас власні спостереження подаються як своєрідні аргументи на користь авторських висновків, які відзначаються категоричністю та безапеляційністю. Слід зазначити, що й заключні резюме здебільшого витримані у тому ж категоричному та контрверсійному дусі. Зокрема, перший підрозділ першої частини завершується сентенцією:

«Соціальна пролетарська революція для збудування нового соціального ладу або всенационально-всекласова революція для збудування спільної й усім класам потрібної держави й нації. – Все, що посередині, це політично й економічно: грабіж, а ідеологічно: фарисейство й деморалізація»²³.

Відтак сформульована Липинським альтернативність виходить з полярних варіантів історичного розвитку, які до того ж жорстко детермінуються.

На відміну від першого підрозділу першої частини «Листів до братів-хліборобів», в якій домінують констатація та перелік причин, що призвели до поразки національно-визвольних змагань, у

²¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 10–11.

²² Там само. – С. 13.

²³ Там само. – С. 17.

другому підрозділі увага переноситься на конструктивні аспекти державного будівництва, котрі складають позитивну програму. Липинський формулює її спершу у вигляді риторичних запитань, окремі з яких виносяться у назву «листів». Так, восьмий лист другого підрозділу першої частини має промовистий заголовок: «Хто має творити тепер нову українську державно-національну ідеологію?» Відповіді на питання подаються, як правило, у типовій авторській манері протиставлення, але зі збереженням діалогічності викладу. Проте у другому підрозділі Липинський дедалі частіше вдається до загальнотеоретичних екскурсів. Він пояснює походження ідей, роль національної ідеології, вказує на структурування інтересів різних соціальних верств («ідеотворчих груп»), на соціокультурні передумови, які передують виникненню нації, тощо. У цьому ж підрозділі зустрічаємо й початки філософських та соціологічних конструкцій Липинського, зокрема першу згадку про методи національної організації: класовий, який згодом перетвориться на класократичний, та демократичний. Якщо у класовому методі організації автор вбачає «джерело моральної сили» наших предків у добу України-Гетьманщини, то у «демократичній організації» – основну причину «сучасної деморалізації»²⁴. Аналізуючи національну ідеологію Липинський вдається до звичного прийому протиставлення, виділяючи москвофільську та полонофільську орієнтації української інтелігенції. На противагу означеним орієнтаціям він висуває консервативну ідеологію та її політичного репрезентанта – український гетьманський рух. На його думку, тільки останній, скерований на послідовну класову структурування українського суспільства. Натомість «українська демократична та соціалістична інтелігенція», стверджує автор, прагнуть «здекласування» вищих соціальних верств, а особливо – «хліборобського класу». Матеріальну основу конфлікту ідеологій становить боротьба між «законом землі» та «законом капіталу»²⁵. У політичній сфері цей конфлікт реалізується через боротьбу двох принципів: монархічного та республіканського; у соціальній – у боротьбі між аристократією (елітаризмом) та «егалізацією» (егалітаризмом). Відзначимо, що останній термін автор запозичує у французького філософа та соціолога Жоржа Сореля²⁶. Взагалі другий підрозділ першої части-

²⁴ Там само. – С. 21.

²⁵ Там само. – С. 32.

²⁶ Там само. – С. 37.

ни побудований на порівнянні парних дихотомій: демократична – класова організація, капітал – земля, республіка – монархія, держава-біржа – держава-господарство, егалізація (егалітаризм) – аристократія (елітаризм), деморалізація – моральна сила, чернь – шляхта, кочова – хліборобська культура і т. п. Зіставляючи наведені вище дихотомічні альтернативи, Липинський намагається переконати читача, що лише ті чинники, які пов'язані з консерватизмом та хліборобським класом, є конструктивними і державотворчими. Відтак позитивні, конструктивні елементи висуваються на перший план шляхом зворотного протиставлення негативним відповідникам.

Третій підрозділ першої частини студії майже виключно присвячений обґрунтуванню доцільності встановлення в Україні монархічної влади у формі «спадкової трудової монархії» на чолі з гетьманом. Монархічний принцип організації розглядається як найоптимальніший. В цілому цей підрозділ не відзначається оригінальністю побудови, зокрема містить ряд не зовсім виправданих загальних повторів про соціальні та політичні засади організації української нації, про виняткову роль аристократії та ін.

Повтори частенько зустрічаємо в студії Липинського. Частково вони зумовлені вимогами жанру політичної публіцистики, орієнтованої на те, щоб привернути увагу читача, заінтригувати, переконати його у правильності авторської позиції. З другого боку, повторюваність певних положень, тез чи підходів виступає як своєрідний прийом композиційного переходу або впровадження до іншої проблематики, висвітлення попередніх концептів з нових ракурсів тощо. Повторюваність була зумовлена й складністю проблем, які розглядав учений. «Взагалі прошу вибачення у читача за часті повторювання, – зазначає Липинський у третій частині студії. – Без них не можна обійтись при відміннім – і в тій формі ані в чужій, ані тим більше в нашій літературі неопрацьованім методі розв'язування таких старих і складних проблемів людського життя, як проблем громадської творчості і необхідних для цієї творчості: сили, влади, авторитету»²⁷. Одночасно слід звернути увагу на підвищену емоційність викладу матеріалу, високу психологічну та інтелектуальну напругу автора. Остання часом призводить до несвідомих повторів, зроблених у полемічному запалі. Врешті-решт, не варто забувати й про те, що праця писалася протягом майже семи років. Очевидно, що всі зазначені чинники та мотиви тою чи іншою

²⁷ Там само. – С. 185 (примітка).

мірою наявні в студії. Ряд повторів Липинського органічно вписуються у загальну будову окремих структурних частин. Деякі з них пояснюються високою емоційною тональністю та політичними пристрастями, як-от полемічні зауваги стосовно демократичної та соціалістичної інтелігенції, якими пронизана вся робота, а особливо її перша та друга частини. Проте немало й механічних повторів, які не виправдані композиційно й видаються недоречними. До таких належить й більшість положень та ідей, викладених у третьому підрозділі.

Натомість четвертий підрозділ першої частини, написаний у зв'язку з утвердженням більшовицького режиму, цікавий з погляду викладених теоретичних положень, поданих як авторська реакція на поточні події. Насамперед це думки Липинського про «постійне відновлення аристократії», про боротьбу «організаторів праці й оборони» між собою, яка спирається на мобілізацію мас, тощо²⁸. Вказані положення є дещо видозміненими установчими концептами про кругообіг еліт, про мобілізаційні функції еліти, репрезентованими у теоріях італійських учених Вільфредо Парето та Гаetano Моски²⁹. Водночас слід зауважити, що для Липинського посилення більшовицького режиму – це своєрідний матеріал для інтелектуальних роздумів над питанням: чи може під впливом «пролетарського руху» витворитися «нова творча аристократія»?

«До боротьби за повну державну й національну незалежність української нації провідники пролетаріату нашого в часах дореволюційних себе духово й ідейно не підготували, *найвищого* напруження національної волі та енергії не сотворили й тому в часах революції по лінії найменшого опору покотилися. Тому між ними не міг появитися ні один творець, не міг прийти український Ленін»³⁰.

Відтак Липинський обстоює думку, що тільки «трудова монархія» здатна виробити у пролетаріату «економічну творчість» та за-

²⁸ Там само. – С. 51–52.

²⁹ *Либман Г. И., Варбузов А. В., Сухарева Э. О.* Теории элит // Социально-политический журнал. – 1997. – № 4. – С. 106–115; *Арон Р.* Поколения на стыке всков: Вильфредо Парето. – В кн.: *Арон Р.* Этапы развития социологической мысли / Ред. и предисл. П. С. Гуревича. – М., 1993. – С. 444–462, *Потулицынский В. А.* Схеми і періодизації історії України в українській історіографії 19–20 ст.: проблеми теорії та методології // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Об'єднаний випуск зб. наук. праць на пошану акад. В. А. Смолія (3 нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження): У 2 ч. – К., 2000. – Ч. 2: Історіографія. – С. 448–449.

³⁰ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. 61.

безпечити сприятливі умови для «безпосередньої класової боротьби» з буржуазією. Аргументація щодо створення умов для вільного змагання класів, яка мала заохотити робітництво підтримати монархічний устрій, видається дещо несподіваною з огляду на скептично-негативне ставлення публіциста до ролі капіталу та найманої праці, оскільки в авторських інтерпретаціях капітал є матеріальною основою декласованих, демократичних режимів. Проте, забігаючи вперед до третьої та четвертої частини, відзначимо, що ця аргументація в цілому вкладається в класократичну концепцію В. Липинського, яка передбачає гармонійну співпрацю різних класів.

Підсумовуючи огляд першої частини «Листів до братів-хліборобів», можемо дійти висновку, що її внутрішня структура значною мірою формувалася стихійно як реакція на тогочасні події в Україні і в світі, хоча автор намагався послідовно викласти та оформити матеріал. Незаперечним видається й публіцистична спрямованість першої частини студії. Водночас вона не позбавлена низки абстрактних розумувань та теоретичних екскурсів, які вказують як на фахову підготовку автора, так і на відповідний склад його мислення.

Друга частина «Листів до братів-хліборобів» за обсягом майже однакова з першою (близько 50 сторінок). Рубрикація цієї частини доволі проста: 6 листів, середній обсяг яких зростає, порівняно з першою частиною, до 7–10 сторінок. Від попередньої частини вона відрізняється тим, що присвячена одній проблемі – зовнішньополітичній орієнтації українських політиків. «Орієнтаційну проблематику» Липинський порушував і у першій частині, але використовував її здебільшого як допоміжний матеріал для демонстрації політичної безпорадності української демократичної та соціалістичної інтелігенції. Натомість у другій частині студій вказана проблема виступає як провідна, хоча і зазнає докорінної метаморфози.

На думку автора, головний недолік будь-якої орієнтації полягає в тому, що «державотворчі та організаційні завдання» перекладаються з політичних провідників на ту чи іншу зовнішню силу, яка має власні інтереси та плани щодо України³¹. «Хто сам в собі не має сили, той мусить шукати її поза собою. В тім суть усіх численних, взаємно себе виключаючих українських інтелігентських політичних орієнтацій», – робить висновок Липинський³². Пере-

³¹ Там само. – С. 66.

³² Там само. – С. 71.

глянувши подані вище авторські нотатки, навіть не читаючи далі, можемо бути певними – на черзі авторська теза про «хліборобський клас» та його роль у національній організації. Як у першій, так і у другій частині Липинський не зраджує своїй звичці висувати конструктивні ідеї як антитезу до деструктивних, руйнівних чинників. Відтак проблема зовнішньої орієнтації у Липинського трансформується у проблему національної організації. Тож домінуючим об'єктом «орієнтації» відтепер виступає нація.

У другій частині спостерігаємо й певні новації стосовно виділень у тексті. Зауважимо, що автор виділяє найголовніші положення не як звичайно – розбивкою, а одночасно ще й підкресленням. Взагалі для Липинського характерне застосування різноманітних способів виділення фрагментів тексту або окремих слів, до яких він вдається з метою додаткового оформлення викладеного матеріалу (розбивка, підкреслення та ін.). Наприклад, покликаючись на дефініцію «хліборобства» у Жоржа Сореля, він виділяє у ній розбивкою одне слово «мистецтво»: «Хліборобство – як слушно каже Сорель – це *мистецтво*, і оцим характером індивідуального артизму воно різниться засадничо від сучасної машинної, трафаретної фабричної промисловості»³³. Це слово Липинський вважає ключовим для визначення провідних рис означеного «способу продукції», а також відповідного «класового хліборобського світогляду», оскільки воно передає їх сутнісну ознаку. В інших випадках він виділяє повністю окремі речення і навіть абзаци. Окрім того, він використовує й інший тип виділення (написання слів з заголовної літери): Нація, Держава, Гетьманство, Брати-Хлібороби, Українська Нація, Бог-Людина тощо. Таке виділення здебільшого застосовується для позначення головної лінії викладу матеріалу, загальної спрямованості авторських роздумів.

Зрештою, слід зауважити, що у другій частині праці велику роль в організації матеріалу відіграють базові терміни та поняття. Навколо них будується аргументація та система доказів, подаються порівняння, наводяться цитати, конкретизуються окремі аспекти тощо. Не складно здогадатися, що центральним поняттям цієї частини є «хліборобський клас». Але сутність цього терміна, який застосовує Липинський, не збігається з його традиційним тлумаченням. Зокрема, автор включає до хліборобського класу як власників земельних латифундій, так і звичайних селян, які у марк-

³³ Там само. – С. 73.

систській інтерпретації належать до антагоністичних класів. Таке сполучення вказаних соціальних верств Липинський пояснює наступним чином:

«Антагонізм між бідним і багатим хліборобом так само, як антагонізм між багатим і бідним пролстарем, не єсть антагонізмом двох різних класів, двох різних способів продукції та двох різних світоглядів, з тих різних способів продукції впливаючих. Бідний хлібороб хоче мати більше землі, хоче стати багатим хліборобом: багатий хлібороб дбає, щоб йому землі своєї не втеряти. Але обидва вони хлібороби, обидва мають спільний економічний інтерес супроти інших класів, мають спільну традицію праці на власній землі та спільну ідеологію і спільну культуру, з цієї традиції впливаючу. Полагодження антагонізму між бідними й багатими хліборобами – це внутрішня справа самого хліборобського класу, а не боротьба двох класів»³⁴.

Отже, лінія соціального поділу визначається автором за «способом продукції», за функціонально-організаційним призначенням в економічній структурі суспільства. Інші критерії (відношення до засобів виробництва, спосіб та розмір отримання суспільних цінностей та ін.) Липинський розглядає як другорядні. Вони кваліфікуються ним як «внутрішньокласові антагонізми». До таких антагонізмів він відносить: економічні, політичні та національні протиріччя. Водночас Липинський стверджує, що ці протиріччя можуть бути успішно розв'язані: економічні суперечності через запровадження аграрних реформ і обмежувального законодавства, політичні й національні – шляхом організації та гармонізації нації на засадах трудової монархії у формі «дідичного Гетьманату». Причому автор вважав, що включення або інкорпорація певної частини традиційної аристократії (дворянства) до нової провідної верстви є запорукою успішної передачі політичної культури та державотворчого досвіду. Водночас Липинський намагається конкретизувати власне тлумачення «хліборобського класу», наділяючи його «моральним авторитетом», який має забезпечити подолання егоїстичних інтересів. Вельми показовим є й поняття «нації», яке подає автор. «В основі поняття нації лежить містичне ядро, – пише Липинський. – Скільки б ми прикмет нації – як мова, культура, література, територія, раса і т. д. – не вчисляли і не аналізували, все в кінці кінців дійдемо до того чогось невідомого, до того, що прийнято звати “душею” нації»³⁵. Вказаний вислів свідчить про

³⁴ Там само. – С. 73.

³⁵ Там само. – С. 83.

незаперечне звернення Липинського до ідеалістичних, ірраціональних та психологічних чинників. Такий підхід автор пояснював неможливістю обґрунтувати факт існування нації на раціоналістичних засадах. Для окреслення спрямованості містичних або ірраціональних прагнень мас Липинський вводить поняття «державно-національної традиції». Тому «містична воля» народу до національних змагань реалізується через державницьку традицію, яка персоніфікується в особі її репрезентанта «дідичного, родового Гетьмана».

Наведені вище термінологічні новації, безумовно, вказують на кардинальні зрушення в організації та техніці викладу матеріалу, які помічаємо у другій частині «Листів до братів-хліборобів». Якщо у попередній частині і навіть на початку другої частини трактату основну організуючу роль відігравала та чи інша авторська теза, ідея, думка, то з середини другої частини вони майже повністю поступаються місцем поняттям та категоріям. Відтепер виклад матеріалу зосереджується навколо встановлення зв'язку та субординації між окремими дефініціями, які виступають як базові елементи архітектоніки. Наприклад, такими елементами у другій частині є: «хліборобство» («спосіб продукування») → «хліборобський клас» → «традиційна аристократія» (дворянство); «нація» → «містичні хотіння» → «державотворча традиція» → персоніфікація → національна організація. Саме від встановлення зв'язку між цими термінами й залежить співмірність окремих листів. Нарешті відзначимо, що у другій частині з'явилися початки концептуальних побудов Липинського, які у розгорнутому вигляді подані у третій та четвертій частині.

Третя частина «Листів до братів-хліборобів», яка складається з двох підрозділів, розпочинається з дилеми, запропонованої читачеві самим автором: продовжувати власне публіцистичні писання чи шукати дієву альтернативу? Інакше кажучи, Липинський прагне досягнути та знайти шлях для розв'язання суперечностей, які сформулював у вигляді питання:

«Як писанням, тобто раціоналістичними методами друкованого слова, розв'язувати проблеми чисто ірраціональні, якими єсть проблеми волі і сили, тієї волі і тієї сили, од яких залежить здійснення так само ірраціональної в своїм заложенню і в своїх предпосилках кожної громадської політичної віри?»³⁶.

³⁶ Там само. – С. 114–115.

Такі роздуми автора не є випадковими. Вони були фактично підготовлені у попередніх частинах, зокрема певними змінами у прийомах викладу матеріалу, його оформленні, врешті-решт самою еволюцією поглядів Липинського. Відтак кілька перших листів третьої частини присвячені проблемі суспільної ролі письменника-публіциста. Втім, рецепти щодо її розв'язання знаходимо вже в красномовних, афористичних заголовках перших листів: «Роля письменника-публіциста в процесі національної творчості» (Лист 1), «Слово – слуга стихійного хотіння. Сотворити хотіння словом – неможливо» (Лист 2), «Перше творче завдання слова: усвідомлювати і формулювати несвідоме стихійне хотіння» (Лист 3), «Еволюція сотворених словом образів-ідей в залежності од сили стихійного хотіння, з якого ці образи-ідеї повстали» (Лист 4) та ін. Водночас початок третьої частини твору є одним з найхарактерніших прикладів активного, творчого або, як відзначав Дмитро Чижевський «динамічного спрямування» філософії історії Липинського³⁷. Зазначимо, що авторське розуміння функціонального призначення теоретичних побудов суттєво відрізняється від традиційних інтерпретацій. «Всяка соціальна теорія мусить бути зразу продуктом індивідуальної творчості, – зазначає Липинський. – Але мірилом її сили і вартості являється не її «оригінальність», «об'єктивність», «науковість», «логічність» – а здатність підіймати живих, реальних людей на творчі громадські діла»³⁸. Отже, уникнути «мертвої теоретичності» або «пустопорожньої літературності», вважає автор, можливо тільки шляхом усвідомлення стихійних ірраціональних хотінь, відобразивши їх у слові та сформулювавши в теорії. У такому контексті теорія виступає як творчий, активний чинник, як індивідуальний акт дії її автора у загальному руслі стихійних прагнень, невід'ємний від його особистості. На думку Липинського, особливу роль теорія відіграє у кризові часи. «В двох напрямках звичайно ведеться робота слова в моменти зневіри і упадку свідомої волі тих соціальних груп, які ще не виродились або не переродились і не загубили ще свого первісного стихійного хотіння, – пише автор. – В напрямі *раціоналізації самої соціальної віри*, самого соціального образу і в напрямі *раціоналізації методів боротьби за віру*, раціоналізації способів здійснення

³⁷ Чижевський Д. Вячеслав Липинський як філософ історії // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №10. – С. 56.

³⁸ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 117.

даного соціального образу»³⁹. Відтак відродження соціального образу можливе лише шляхом регенерації, а не раціоналізації, оскільки остання призводить до деморалізації та руйнації. Проте Липинський не відмовляється від раціоналізації, а вважає за доцільне застосування раціональних засад для упорядкування «ірраціональних стихійних хотінь» у формі «національно-державної організації». Таким чином, перед нами постає цілісна авторська версія про призначення письменника-публіциста та його теорій у процесі соціального буття. У свою чергу вона виступає як складова частина архітектоніки трактату.

Взагалі індивідуальна неповторність та яскравий спосіб мислення, надзвичайно високі моральні вимоги до себе у поєднанні з власною мотивацією та зацікавленістю віднайти правильні світоглядні орієнтири для своїх земляків є характерними рисами авторського стилю. Вони виявляють підвищену емоційність, величезне інтелектуальне напруження, незвичайний етичний ригоризм і майже релігійний пієтет щодо основного об'єкту теоретичних досліджень – нації та способів її організації. Відзначимо, що на початку третьої частини, присвяченої з'ясуванню ролі письменника (з яким учений ідентифікує себе), психологічна та емоційна напруга в авторському викладі сягає апогею. Напрочуд вдало ці особливості Липинського-стиліста схарактеризував історик Борис Крупницький, назвавши його «теоретиком з темпераментом публіциста»⁴⁰. Зауважимо, що така авторська манера викладу у світлі інтелектуальних новацій другої половини ХХ ст. дає підстави тлумачити її як екзистенційно орієнтовану.

У третій частині студії відбуваються суттєві перетворення не тільки в стилі викладу, а й у поступовій метаморфозі жанру. Функція соціально-політичної репрезентації (партійної, групової) дедалі більше поступається самоцінності авторських ідей, підходів та думок, врешті-решт, особистій реценції вченого (публіциста). На перше місце виступає унікальний, авторський досвід, що з часів знаменитих «Дослідів» Мішеля Монтеня вважається класичною ознакою есеїстики. Так, за підвищенням емоційної ритміки та експресії тво-

³⁹ Там само. – С. 122.

⁴⁰ Крупницький Б. Українські історіографічні проблеми: 3. Силусти українських істориків ХХ ст. (народники і державники): IV. В'ячеслав Липинський. – У зб.: Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України: 3б. статей / На правах рукопису. – Мюнхен, 1959. – С. 103.

ру, відбувається зміна його жанрової належності, що відтепер наближається до філософсько-соціологічного есе. Слід підкреслити, що есеїстика як жанр не є типовою для української історичної та суспільно-політичної думки. Есе є радше винятком, аніж правилом для студій українських учених і публіцистів (С. Томашівський, І. Лисяк-Рудницький та деякі ін.). Водночас постає питання: чи не є відсутність розвинутої есеїстики своєрідним свідченням особливого характеру взаємозв'язку особистості та суспільства, підпорядкованості особистої позиції дослідника (письменника, публіциста) суспільним або груповим інтересам? Ця проблема залишається поза межами провідної проблематики нашої розвідки, але її формулювання дає змогу побачити студію Липинського в іншому світлі. Вочевидь йдеться про наукові та суспільно-політичні погляди вченого, які формувалися у змаганні і конфронтації кількох етнокультурних та інтелектуальних традицій, зокрема постали на їхньому зламі у добу повоєнної духовної кризи. Вони й стали джерелом для актуалізації особистої позиції, самобутнього авторського досвіду для широкого загалу та спричинилися до жанрової своєрідності студії. Втім, вибір есеїстики як жанру не є випадковим і з погляду суто прагматичних причин. Почасти він обумовлений канонами жанру, який звільняє від обов'язку вичерпного висвітлення чи трактування теми та дозволяє спростити науковий апарат твору. Очевидно, що в умовах еміграції та прогресуючої хвороби Липинського наведені міркування мали суттєве значення.

Окресливши власний підхід до тлумачення ролі письменника в суспільному житті, Липинський звертається до проблеми «організуючих політичних вартостей» у процесі творення нації. Для їх вирішення у студії вводиться термін «національна аристократія», з яким пов'язуються конструктивні та організуючі чинники. На відміну від традиційної інтерпретації, Липинський застосовує цю дефініцію в іншому контексті та вкладає в неї новий зміст. «...Підкреслюю, що тут і завжди, – пише Липинський, – вживаю слово аристократія не в тім насмішкуватім значінню, яке надає йому сучасна інтелігентська демократія, не для означення нащадків тієї чи іншої посідаючої свою історію верстви (яку, зрештою, все можна і слід називати її власним іменем: шляхта, козацтво, патриції, лицарство, самураї і т.д.), а в значінню первісному того слова, так би мовити в його значінню граматичному, *для означення тієї групи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент явля-*

ються організаторами, правителями і керманічами нації»⁴¹. Відтак «аристократія» у термінологічному апараті дослідника дедалі більше нагадує сучасні дефініції еліти⁴² й набуває певного етичного та почасти психологічного забарвлення. Зазначимо, що й сам автор у вступі підкреслив спорідненість цього терміна з поняттям «еліта», яке побутувало у тогочасній західноєвропейській думці⁴³. Очевидно, що таке авторське тлумачення аристократії стало приводом для проведення аналогій між поглядами Липинського та іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гасета, який виводив її походження з «психічної привабливості» найкращих людей⁴⁴. Рівночасно поняття «аристократія» виступає як центральний елемент, навколо якого організується виклад матеріалу у третій частині студії, наводяться приклади та аналогії, встановлюється зв'язок з іншими дефініціями тощо. Липинський вочевидь не був задоволений цією термінологічною новацією і шукав більш адекватний варіант, який точніше віддзеркалював би сутність його поглядів. Забігаючи наперед, відзначимо, що у четвертій частині «Листів до братів-хліборобів» з'являється нова дефініція «провідна верства», яка заступає собою попереднє поняття.

«Матеріальна сила» та «моральний авторитет» є основними прикметами аристократії в системі поглядів ученого незалежно від конкретно-історичних умов. Зауважимо, що в зародковому вигляді положення про «силу» та «авторитет» зустрічаємо ще у другій частині «Листів до братів-хліборобів»; там вони застосовувалися для означення рис «хліборобського класу»⁴⁵. Автор вважає, що «матеріальна сила» аристократії полягає у володінні «технічними засобами війни, оборони та економічної продукції» (земля, фабрики,

⁴¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 131.

⁴² Современная западная социология: Словарь. – М., 1990. – С. 416–417; Политология: Энциклопедический словарь / Ред. и сост. Ю. И. Авсрянов. – М., 1993. – С. 402–404; Большой толковый социологический словарь: В 2 т. – М., 1999. – Т. 2. – С. 481–482.

⁴³ «Аристократією натомість зву я всяку правлячу і провідну в даній добі верству (те, що в західноєвропейській літературі називають тепер «елітою») без огляду на її походження» (Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. XLVII).

⁴⁴ Білас Л. В'ячеслав Липинський як історик кризової доби. – У вид.: Липинський В. Твори. Архів. Студії. – Філадельфія, 1991. – Т. 3: Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – С. XLIII; Ортега-і-Гасет Х. Безхребетна Іспанія. – У кн.: Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. – К., 1994. – С. 180–181; Тукаленко І. А. Вказ. пр. – С. 14.

⁴⁵ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 70–71, 81–82.

машини). Серед них особливе місце посідає володіння землею, яку автор розглядає як реальну основу «матеріальної сили». Відповідно представники «матеріально непродукуючої інтелігенції» не можуть організувати націю, яка має високий рівень «хліборобської та промислової техніки», та правити нею⁴⁶. Звичайна роль інтелігенції в політичному житті, вважає автор, проявляється у критиці або організації опозиції національній аристократії, що за умов дієздатності останньої спонукає її до реформування суспільства. Водночас «здекласована інтелігенція», яка намагається правити нацією, є джерелом політичної руйнації суспільства. Тож у системі поглядів Липинського їй в кращому разі відводиться роль «фахово-освічених помічників аристократії».

Простежимо за лінією авторського викладу матеріалу, яка нас цікавить для вирішення способу, застосованого для композиційного переходу від одного листа до іншого. В цьому аспекті за своєрідний взірєць можуть слугувати кілька листів першого підрозділу третьої частини (листи 14–16). Так, чотирнадцятий лист присвячений розгляду проблеми «влада інтелігенції у західних демократіях» (Вільсон, Клемансо, Бріан), яка, здавалося б, суперечить концептуальним побудовам Липинського. Цей лист завершується проміжним узагальненням на основі огляду політичного режиму повоєнної Франції:

«...Матеріально непродукуючі здекласовані інтелігенти правлять націями не як національні аристократи – дійсно володіючі матеріальною силою правителі і організатори націй – а як комісіонери такої здегенерованої вже національної аристократії, що з різних причин – про які мова нижче – сама персонально своїми особами боїться правити націями і тому заміщає себе відповідними комісіонерами – здекласованими інтелігентами – яким вона це правління на підставі часових мандатів доручає»⁴⁷.

Принагідно відзначимо, що шляхом надмірної генералізації свого висновку щодо інтелігентського характеру правлячої влади західних демократій Липинський обертає очевидну суперечність власних теоретичних побудов на додатковий позитивний аргумент, спираючись на яскраві, не позбавлені прикмет реальності, але все ж таки вибіркові й дещо однобічні, спостереження. Натомість наступний, п'ятнадцятий лист розпочинається з установчої тези, що тогочасна «непродукуюча інтелігенція» спроможна правити «примітивними націями». Відтак виклад переводиться у русло історич-

⁴⁶ Там само. – С. 142–143.

⁴⁷ Там само. – С. 145.

ної ретроспекції, яка подається як «боротьба за світську владу» між «вояками і продуцентами» та інтелігенцією у формі змагання між римськими папами та імператорами Священної Римської імперії. «...У відродженій по війнах Пап з Імператорами Західній Європі, – стверджує автор наприкінці цього листа, – найбільше освічені і найбільше моральні тодішні інтелігенти покинули світські оборонні замки, якими вони не уміли і не могли правити, та вернулись до убогих монастирів, де вони сотворили найбільші духові цінності, що лягли в основу буйного розвитку дальшої культури Європи...»⁴⁸. На початку шістнадцятого листа Липинський висуває ідею про те, що політична боротьба у «сучасних демократіях» є продовженням «старої боротьби за світську владу». У процесі викладу ця вихідна теза розгортається, конкретизується та набуває схематичних обрисів у вигляді трьох періодів постання «світської влади інтелігенції» у тогочасних демократіях⁴⁹. Отже, для авторського викладу характерне застосування проміжних узагальнень наприкінці листів та вихідних, установчих положень на їх початку. Вони використовуються, з одного боку, як парні, часто дихотомічні положення для переходу між окремими структурними одиницями твору, а з другого – для організації викладу у межах кожного з листів. Водночас удаючись до ретроспекцій у чотирнадцятому-шістнадцятому листах, Липинський у викладі матеріалу проходить і замикає повне коло: сучасні *інтелігенти* як «комісіонери zdeгенерованої аристократії нового часу» (проміжний висновок 14 листа) → «жерці та ворожбити» як інтелігенція стародавнього світу, що керують «примітивними націями» (вихідна теза листа 15) → змагання Пап та Імператорів (проміжне узагальнення листа 15) → «дегенерація» старої земельної аристократії та прихід до «світської влади *інтелігенції* (виділення моє. – О. Я.) у західних демократіях» (вихідна теза листа 16) і т.д. і т.п. У результаті така спіралеподібна організація матеріалу дає змогу подати розгорнуту теоретичну конструкцію. Зазначимо, що активне використання вихідних тез, проміжних положень і узагальнень значною мірою пов'язане з термінологічними впровадженнями автора, які потребують чіткого окреслення змісту, функціонального призначення, адресної спрямованості, встановлення зв'язку та субординації між поняттями і категоріями. Тож організація матеріалу та

⁴⁸ Там само. – С. 150.

⁴⁹ Там само. – С. 150–152.

техніка викладу у першому підрозділі третьої частини студії завдяки генералізації та іншим прийомам дедалі більше набувають логічної завершеності. Взагалі на авторську схильність до надмірної генералізації та висунення безапеляційних положень вказував свого часу Лев Білас, аналізуючи студію «Україна на переломі»⁵⁰.

Новітній виток боротьби за світську владу, на думку Липинського, розпочався з появи «інтернаціонального та революційного наукового соціалізму». Його постання пов'язане з двома суперечливими тенденціями, що побутували у тогочасній Європі: з прагненнями промислово-фабричного робітництва встановити контроль над «власною національною фабрикою» та зі стихійним хотінням захопити владу з боку «непродукуючої інтелігенції», яка використовувала для цього пролетаріат⁵¹. Щодо її приходу до влади, цей прихід, вважає автор, завершується повсюдно «моральною та матеріальною руїною»⁵².

Від загальноєвропейського контексту автор переходить до аналізу революційних зрушень в Україні, в якій «криза аристократії» збіглася з процесом формування нації. Він підкреслює, що намагання інтелігенції захопити владу у «хліборобській», а не «промисловій, міській нації», призвело до дивовижного явища «есерівщини» з її програмним гаслом «соціалізації землі» та експлуатації «стихійних хотінь малоземельного селянства». Есерівська «соціалізація» спричинилася й до активізації «східного кочового елементу» – руїтника «осілого хліборобства», який так і не був остаточно асимільований протягом кількох століть української історії. Тож есерівська інтелігенція підготувала прихід до України більшовиків, які репрезентують «кочову охлократію Москви». Відтак конфлікт на українських теренах переводиться у площину боротьби між хліборобською та кочовою культурами. «І чи врешті наша многострадницька історія, од початку і по сьогоднішній день, не обертається вся коло одного-єдиного фатального питання: *хто – кочовник чи хлібороб – переможе у нас?*» – запитує вчений⁵³. Такий перехід дозволяє Липинському порушити питання про методи організації «національної аристократії», яке висвітлюється у другому підрозділі третьої частини, оскільки «кочовій охлократії» здат-

⁵⁰ Білас Л. Вячеслав Липинський як історик кризової доби. – С. LXIV, LXVII.

⁵¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 155.

⁵² Там само. – С. 164.

⁵³ Там само. – С. 174–175.

на протистояти лише «хліборобська класократія». Відтепер поняття «класократія», запозичене Липинським зі статті М. Кочубея, виступає як одне з центральних у термінологічному апараті студії⁵⁴.

Другий підрозділ третьої частини студії розпочинається з повторення і конкретизації положень, викладених у попередніх листах, зокрема стосовно поділу нації на пасивну більшість та активну меншість – національну аристократію. Композиційно таке повторення застосовується Липинським як своєрідне введення до нової проблематики – класифікації «методів організації» національної аристократії. Необхідність класифікаційної процедури випливає з авторської ідеї про «постійне відновлення або зміну аристократій»⁵⁵. Згадаємо тут знаменитий афоризм Вільфредо Парето («Історія є кладовищем аристократій»), який дивним чином нагадує наведену вище тезу Липинського.

В основу класифікації вченого покладено принцип співвідношення «активних і пасивних елементів»⁵⁶, який розглядається ним як найзагальніший. «...Прийнята мною класифікація, – пише Липинський, – як класифікація по поняттям найширшим, містить в собі і всі інші можливі класифікації по поняттям вузким»⁵⁷. Учений визначає три способи утворення «національної аристократії» та її взаємовідносин з «народом» (по поділу «пасивних» та «активних» елементів), на основі яких (як більш вузькі поняття в авторській інтерпретації) виводяться форми державного устрою.

«Охлократія» (диктатура). Спосіб створення аристократії, притаманний суспільству, що являє собою «недиференційовану юрбу», тобто не має чіткої класової структурованості. Провідні позиції в ньому посідає «активна меншість» – охлократична аристократія, яка жорстко організована і керує шляхом безпосереднього насильства та збройної сили (наприклад, прийшли кочівники). Липинський вважає, що охлократії постають на периферії індустріальної цивілізації (східні деспотії, держава мамлюків, якобінська Франція, більшовицька Росія).

«Класократія» (спадкова та «законом обмежена» монархія). Найкращий спосіб витворення аристократії, на думку Липинсько-

⁵⁴ Кочубей М. Думки Гетьманця: I. Трудова Монархія як завершення радянської системи; II. Про те, як можна було би вирішити земельне питання // Хліборобська Україна. – Кн. 2. – Зб. 2/4. – Відень, 1920/1921. – С. 122–139.

⁵⁵ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 188.

⁵⁶ Там само. – С. 192.

⁵⁷ Там само. – С. 194.

го, необхідною передумовою якого є наявність виразного диференційованого класового поділу суспільства. Аристократія утворюється шляхом кооптації до її лав найкращих представників з різних класів, станів та прошарків населення (Британська монархія).

«Демократія» (республіка). Стан суспільства, коли «фізично, духовно й матеріально споріднені класи» розпалися внаслідок класового та расового нівелювання, утворивши «хаотичний конгломерат одиниць» на основі «необмеженого індивідуального демократизму». Влада належить багатіям-плутократам, які спираються на згасаючу консервативну традицію «охлократії» чи «класократії» (Франція доби Третьої республіки, Річ Посполита, Росія за часів Керенського).

За Липинським, означені три типи утворення аристократії чергуються між собою, хоча подібна циклічність не є жорстко детермінованою. Зауважимо, що провідні прикмети аристократії – «матеріальна сила» та «моральний авторитет» – трансформуються автором у поділ на матеріальні та моральні відносини, які становлять відповідно *«статичку і динаміку громадського життя»*⁵⁸. Навколо аналізу цих чинників суспільного життя зосереджується як спрямованість викладу, так і організація матеріалу.

Якщо стисло прокоментувати зміст 22-го та 23-го листів другого підрозділу третьої частини, то його можна передати такою формулою: висока техніка матеріального життя залежить від високої громадської моралі національної аристократії, від моральної рівноваги між нею і масами, що спирається на віру, на релігійний містицизм. Зрештою, для Липинського зіставлення статички (матеріальні відносини) та динаміки (моральні відносини) громадського життя слугує аргументації на користь його класифікаційної процедури. Тому на основі цього зіставлення він виводить «форми громадської моралі»⁵⁹ – класократію, демократію та охлократію, які були репрезентовані у 21-му листі у вигляді установчих концептів. Відтак у третій частині твору Липинський вкотре використовує спіралеподібний спосіб викладу та організації матеріалу, повертаючись до вихідних положень попередніх листів, які тлумачаться та інтерпретуються в іншому світлі. Однак найцікавішою у даному випадку є не стільки форма викладу, на яку ми вже звертали увагу, скільки генералізація ряду положень, що тою чи іншою мірою були пред-

⁵⁸ Там само. – С. 196.

⁵⁹ Там само. – С. 208–209.

ставлені в інших частинах праці. Так, головні прикмети національної аристократії – «матеріальна сила» та «моральний авторитет» – генералізуються до сутнісних ознак (матеріальні та моральні відносини) організації нації. Наразі зауважимо, що генералізація Липинського не є звичайним логічним переходом від окремого до загального, а радше системоутворюючим принципом відповідно до якого тлумачаться і оцінюються історичні явища та процеси, тенденції суспільного розвитку, наукові концепції і політичні доктрини тощо. Очевидно, що, незважаючи на наявність кількох ліній викладу, така тотальна генералізація проміжних положень, висновків та узагальнень створює ефект цілісного сприйняття студії. Водночас метод генералізації є однією з найголовніших причин численних повторів, зокрема у третій частині твору. Але найцікавішими у другому підрозділі цієї частини (листи 25–27) видаються запропоновані вченим уявні моделі (типи) взаємовідносин між активною («жовті») та пасивною расою («чорні»). Липинський виокремлює три типи взаємовідносин.

Органічний тип (за методом класократичний). Такий тип взаємовідносин передбачає збройне завоювання активною расою пасивної. Автор характеризує його як завоювання «зверху», «поліцарськи». У подальшому відбувається органічне співробітництво на основі інстинкту осілості та персонального проводу, внутрішньої єдності та організованості активної раси, що приводить до вироблення спільних інстинктів у «жовтих» і «чорних» (сусідства, території та родини). Запорукою органічної співпраці є обмеження релігійною мораллю класократичної сили і авторитету «жовтих», виявом якого є відокремлення духовної влади від світської⁶⁰.

Хаотичний тип (за методом демократичний). Завоювання активною расою пасивної здійснюється шляхом мирного проникнення. Причому «жовті» цього типу є продуктом «випадкової та хаотичної мішанини» кількох рас. Після завоювання «чорних», «жовті» починають боротьбу між собою, внаслідок якої виникає мішанина спекулятивних комбінацій, котру очолюють «рябі-мішанці»⁶¹. Відтак цей тип взаємовідносин характеризується строкатою палітрою окремих фрагментів. «Демократія знайшла свій вираз у всяких “кубізмах”. І, мабуть, дійсно хаос можна представляти лише фрагментами», – з іронією відзначає Липинський, маючи на увазі геомет-

⁶⁰ Там само. – С. 216–230.

⁶¹ Там само. – С. 230–245.

ричні експерименти у мистецьких творах представників цього авангардного напрямку⁶².

Механістичний тип (за методом охлократичний). Завоювання активною расою пасивної відбувається бунтівним шляхом низу. Воно здійснюється на основі «залізної механічної організації» та «фанатичної віри» «жовтих», що, як правило, приводить до поєднання духовної та світської влади. Правління охлократії спирається на насильство, неодмінними компонентами якого є терор, сугестія та виучка на тлі пасивності і інертності мас⁶³.

Як і в інших частинах своєї студії, Липинський категоричний у формулюванні своїх висновків. Безапеляційним є і його підсумкове положення стосовно демократії: «...**Ні одна нація не почала і не може почати свого існування від демократії**»⁶⁴. Щодо охлократії, то, на думку автора, якщо «...**попередні аристократії національної свідомості пасивним масам не дали, то охлократія цієї свідомості не витворює ніколи**»⁶⁵. Зазначимо, що наведені вище положення виділені Липинським жирним шрифтом, тобто таким типом виділення, який вперше застосовується у його роботі. Цей підхід переконує, що вчений надавав зазначеним тезам неабиякого значення і прагнув особливо виділити їх для читача.

Варто підкреслити, що Липинський здебільшого використовує поширений у тогочасній суспільно-політичній думці термінологічний апарат, але тлумачить та інтерпретує дефініції в іншому сенсі. На цю особливість його наукової творчості неодноразово звертали увагу як дослідники (Дмитро Чижевський, Євген Пизюр)⁶⁶, так і його сучасники. Так, Осип Назарук у листі до Липинського від 28 вересня 1923 р. зазначав: «...про неясний для мене Ваш термін “охлократія” напишу колись» і далі у примітці з розпачем додав: «Коли мені треба б його в'яснювати, то й 50 відсоткам інших читачів теж»⁶⁷. Безперечно, що подібні проблеми серед читацького загалу вочевидь не були поодинокими.

Запропонована Липинським типологія супроводжується численними історичними прикладами та екскурсами (листи 25–27).

⁶² Там само. – С. 230–231.

⁶³ Там само. – С. 261–270.

⁶⁴ Там само. – С. 245.

⁶⁵ Там само. – С. 279.

⁶⁶ *Puziur E. V. Lypyns'kyj's Idea of Nation // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Т. 9. – №3/4. – С. 302–304; Чижевський Д.* Вказ. пр. – С. 52.

⁶⁷ *Липинський В.* Твори. Архів. Студії. – Філадельфія, 1976. – Т. 7: Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. – С. 27.

Вони підпорядковані єдиній меті – довести незаперечність висунутих моделей. Відтак у другому розділі третьої частини суттєво збільшується як середній обсяг листів, так і значно порушується їхня співмірність у межах окремої частини. До того ж величезний за своїм обсягом (понад 60 стор.) 28-й і останній лист третьої частини складається майже виключно з історичних ретроспекцій, що ілюструють авторську типологію. Про зміст цієї структурної одиниці свідчить красномовний заголовок: «Гомогенність (однорідність) хотінь активних і пасивних елементів нації, як підстава морального авторитету всякої національної аристократії. Приклади класократій, охлократій і демократій, взяті з історії та життя різних націй». Саме розгляд означених прикладів дає змогу виявити певну особливість техніки викладу Липинського, характерну як для даного листа, так і для студії в цілому. Наводячи історичні приклади, вчений, як правило, не дотримується часової послідовності. Натомість він без суттєвих застережень переходить з однієї епохи до іншої, вільно пересувається в історичному часі для обґрунтування своїх положень. Таку мінливість просторово-часової локалізації дехто з дослідників охрестив «діахронним принципом викладу» матеріалу⁶⁸. Зауважимо, що діахронія як прийом викладу є власне логічним продовженням методу генералізації, який доволі часто використовує Липинський. Вона застосовується для своєрідної апробації положень, виведених у результаті генералізації. Відтак розгляд 25-го – 28-го листів дозволяє дійти висновку про очевидний зв'язок між технікою викладу (генералізація, спіралеподібність, діахронія) та архітектонікою «Листів до братів-хліборобів». Взагалі обсяг 28-го листа та спосіб викладу матеріалу вказує на те, що автор жертвує співмірністю окремих структурних одиниць в архітектоніці твору на користь посилення системи аргументації своїх теоретичних положень.

Зіставлення «ідеальних типів» з типологією, репрезентованою в «Листах до братів-хліборобів», часто використовується для порівнянь концепцій Вячеслава Липинського з поглядами Макса Вебера. Не вдаючись до докладного розгляду цих аналогій, все ж таки відзначимо суттєві відмінності між вказаними теоретичними побудовами. Веберівська концепція «ідеальних типів» постала як своєрідна реакція на підходи неокантіанців, зокрема Генріха Ріккєрта, який вважав, що об'єкт «наук про культуру» конструюється за

⁶⁸ Масненко В. В. Вказ. пр. – С. 220.

принципом віднесення до цінностей. Відтак емпірично фіксована причинність, доведена до повного втілення в «ідеальних типах», мала відповісти на питання, яким би був соціальний процес у межах логічно несуперечливої схеми мотивації людської поведінки. Тому методологічне призначення «ідеальних типів» полягає у виявленні рівня дійсних відхилень від можливих, тобто реального соціального життя від уявних, ідеальних моделей. Зрештою, як зазначав сам М. Вебер, «ідеальний тип – не “гіпотеза”, він лише вказує, в якому напрямі має йти виникнення гіпотез»⁶⁹. Тож конструкція «ідеальних типів» мала стати засобом для подолання пізнавальних суперечностей між об'єктивізацією (позитивізм) та суб'єктивізацією (неокантіанство) історичної реальності. Натомість типологія Липинського має всеохопний характер. «Мені хотілося, – відзначає автор, – цими живими прикладами з життя різних націй показати те, що між всіма ними є спільного. Показати, що в однакових формах громадського життя однакові причини дають скрізь і завжди однакові наслідки. І показати врешті, що оці форми громадського життя людей дуже обмежені, і що поруч всіх індивідуальних різниць між окремими націями, як і між окремими людьми, всі нації в приміненню своїх організаційних громадських здібностей поза три основні типи організації – охлократію, класократію і демократію – принаймні досі не вийшли»⁷⁰. Отже, якщо теоретичні конструкції Вебера покликані інтерпретувати емпіричний матеріал щодо ступеня його близькості до «ідеальних моделей», то побудови Липинського вирізняються універсальним спрямуванням. За слушним висловом Євгена Пизюра, вони слугують обґрунтуванню ідеї «ідеального політичного ладу» (класократії)⁷¹. Однак подані зауваги в жодному разі не заперечують впливу концепцій М. Вебера на погляди Липинського взагалі, наприклад, щодо ролі ірраціональних чинників у соціальному житті та ін.

Характерні особливості третьої частини твору виявилися і у своєрідному використанні науково-довідкового апарату праці (системи посилань та ін.), про який йдеться далі. Наразі звернемо увагу тільки на деякі нововведення, які з'явилися у цій частині. Здебільшого Липинський застосовує звичайні підрядкові посилання на

⁶⁹ Вебер М. «Объективность» социально-научного и социально-политического познания. – В кн.: Вебер М. Избранные произведения – М., 1990. – С. 389.

⁷⁰ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 343.

⁷¹ Пизюр Є. Вячеслав Липинський і політична думка західного світу // Сучасність. – Мюнхен, 1969. – №9. – С. 114.

джерела та літературу або стислі критично-полемічні примітки, в яких оцінює окремі факти, явища, події, терміни або наукові твори. Наприклад, відома студія М. Грушевського «Початки громадянства (генетична соціологія)» (Відень, 1921) здобула лаконічну оцінку як цінна робота «по зібраному в ній матеріалові» і «баламутна по зроблених з нього виводах»⁷². Натомість у третій частині твору впроваджується практика розлогих та докладних підрядкових коментарів з численними прикладами і авторськими оцінками. Так, у сімнадцятому листі з першого підрозділу третьої частини Липинський подає великий коментар (майже на 1,5 стор.), присвячений походженню соціалістичної інтелігенції, у т. ч. її теоретиків⁷³. У третій частині з'являються й пояснювальні коментарі, зокрема щодо тлумачення термінів «аристократія»⁷⁴, «клас»⁷⁵ та ін. Такі коментарі виступають як складова частина авторської аргументації, яка, з одного боку, виноситься до посилань, щоб не обтяжувати виклад матеріалу, а з другого – подається як реакція на зауваги громадськості щодо попередніх «листів».

Четверта частина «Листів до братів-хліборобів» посідає особливе місце в архітектоніці твору. З одного боку, Липинський розглядає її як продовження і закінчення попередньої частини. Відзначимо, що навіть порядкова нумерація листів четвертої частини (листи 29–37) подана як послідовне продовження нумерації з попередньої частини (листи 1–28). З другого боку, автор вимушений дедалі глибше занурюватися у глибину концептуальних питань. Водночас він прагне уникнути «мертвої теоретичності» та намагається пов'язати свої побудови з реаліями та потребами українського життя. Виявом зазначених суперечностей є лист 28 – найбільш диспропорційний лист третьої частини, в якому представлені спроби апробації та конкретизації теоретичних положень на численних історичних прикладах. Відтак дилема: практична чи теоретична спрямованість викладу – особливо гостро постала у четвертій частині студії. Липинський обрав компромісний варіант розв'язання цієї проблеми. «Власне в такому вузкому розумінню, приложеному до практичних завдань нашої української політики, представлені тут чисто теоретичні питання. В оцій моїй спробі представлен-

⁷² Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 212 (примітка).

⁷³ Там само. – С. 156–157 (примітка).

⁷⁴ Там само. – С. 187 (примітка).

⁷⁵ Там само. – С. 193 (примітка).

ня цих теоретичних питань довелося мені, ще більше ніж в попередніх «Листах», розбивати цілість і жертвувати інтересами слова (стилю, архітектоніки, літературності) для інтересів думки», – зазначає вчений у стислому вступі до четвертої частини твору⁷⁶.

Проблему поєднання теоретичного та практичного аспектів автор вирішує за рахунок впровадження прийому, який можемо умовно визначити як «техніку паралельного викладу». Його сутність полягає в тому, що в текстовому оформленні матеріалу вводиться жорсткий поділ на теоретичні та практичні фрагменти, які виділяються відповідно великим та дрібним шрифтом. Причому висвітлення та розробка провідної проблематики відбувається паралельно як у теоретичній, так і практичній площині. Зауважимо, що такий спосіб викладу помітно ускладнює сприйняття головних ідей студії та вимагає від читача пильної уваги і значного інтелектуального напруження. Ще одна особливість четвертої частини «Листів...» виявилася у мінливості термінологічного апарату. Зокрема, ключове поняття «аристократія» без будь-яких пояснень поступилося місцем термінологічній новації Липинського – «провідна верства». Її, очевидно, слід розглядати у контексті інтелектуальних пошуків автора, який не був задоволений побутуючими в той час дефініціями (аристократія, еліта).

Перший (29-й за порядковою нумерацією) лист четвертої частини трактату певною мірою нагадує авторські роздуми про призначення письменника-публіциста, про пошук раціональних методів реалізації ірраціональних хотінь, які подані на початку третьої частини. Проте вони, як і багато інших повторів, застосовуються для переходу до нової проблематики, зокрема для розгляду волюнтаризму та фаталізму у суспільному житті. На думку Липинського, найвищі форми духовної та матеріальної культури творилися людьми, які «вірили в існування свободної волі»⁷⁷. Натомість фаталістична орієнтація є виявом слабкості та занепаду волі. Відтак соціальному фаталізму протистоїть волюнтаризм, воля до дії, прагнення реалізувати інстинктивні, ірраціональні хотіння. Одночасно Липинський звертається до статички й динаміки громадського життя, які висвітлюються та тлумачаться в іншому ракурсі, аніж у попередній частині. Якщо статика розглядається ним як результат попередньої творчості, який склався на певний час соціального бут-

⁷⁶ Там само. – С. 347.

⁷⁷ Там само. – С. 349.

тя, то динаміка виступає як творчий акт, що здійснюється безпосередньо у даний момент. Таке означення суспільного життя у світлі людської творчості слугує вченому для вирізнення, з одного боку, – об'єкту студій політичної науки, а з другого – для введення поняття «політичної культури», що відтепер стає центральним для викладу та оформлення матеріалу.

Політична культура нації, вважає Липинський, залежить від кількох чинників: нагромадженого досвіду, рівня волюнтаризму провідної верстви та інтелігентності нації. Вказані теоретичні побудови автора супроводжуються «паралельними роздумами» про безвольність провідної верстви в Україні, про безцільну полеміку між місцевими «москалями» і «ляхами» та ін., які демонструють практичну значущість порушених проблем. Призначення письменницької праці, зокрема своїх «Листів до братів-хліборобів», Липинський вбачає у сприянні «збільшенню української політичної культури»⁷⁸. Він підкреслює, що політична культура однієї нації не може бути механічно запозичена від іншої. Тому 30-й лист четвертої частини майже цілковито присвячений розгляду та оцінці різних підходів до тлумачення поняття «нація», які побутували у тогочасній політичній думці.

Водночас Липинський зупиняється й на чинниках, що впливають на рух громадського життя. Його автор уявляє як свосвідний баланс між хотіннями «активної меншості», спрямованої у бік «найбільшої свободи», та хотіннями «пасивної більшості», яка прагне «найбільшої рівності»⁷⁹. Липинський слушно зауважує, що дослідник суспільного життя сам включений у нього. Автор вдається до диференціації стихійних хотінь. Він виокремлює хотіння поширення і влади, віру в правдивість і законність своїх прагнень, містицизм та непохитність віри тощо. Але наявність стихійних хотінь, що репрезентують найголовніші «прикмети руху», не може сама по собі забезпечити успішної національної організації та державного будівництва. Липинський відзначає, що без спрямування руху в одному напрямку, без обмеження свого імперіалізму та містицизму, без відповідного ступеня «восприімчивості на рух з боку порушуваних нею пасивних мас» неможливе створення здорової національної організації⁸⁰. Активність «провідної верстви», яка не

⁷⁸ Там само. – С. 353.

⁷⁹ Там само. – С. 360.

⁸⁰ Там само. – С. 367.

має «інстинктів обмеження», вважає автор, призводить до зворотних наслідків – дезорганізації, анархії та інонаціонального поневолення. Проте «необмежене обмеження рухових прикмет» спричиняється до гальмування національного розвитку. Відтак необхідно віднайти баланс, рівновагу між «прикметами руху» та «прикметами обмеження».

Від аналізу людських хотінь Липинський переводить виклад у площину практичної реалізації останніх, зокрема звертається до понять, якими оперує політична наука: територія, громадянство, держава, закон, нація⁸¹. Встановлення зв'язку та субординації між ними й становить основу авторського викладу. Липинський виходить з того, що територія є одним з найголовніших матеріальних чинників державної організації. Людність, що мешкає на цій території, складає громадянство – пасивну більшість. Вона поділяється по вертикалі на класи (промисловий, хліборобський, фінансовий, купецький, інтелігентський та ін.), а по горизонталі – на стани (селяни, шляхта, організатори виробництва, церква і єпархія та ін.). Громадянство, поділене на класи і стани, перебуває у процесі вічної боротьби, в якій визначну роль відіграють «сила продукції» та «сила ідеології»⁸². Свідомість приналежності до людності, що мешкає на певній території, породжує патріотизм, який є основою державного буття. Постанови держави вчений пов'язує з «зовнішнім» або «внутрішнім» завоюванням, яке є кульмінаційним пунктом політичної боротьби за владу⁸³. У світлі такого підходу взаємовідносини між державою та громадянством регулюються законом. Втім, авторське тлумачення закону має не стільки правничий («взаємне обмеження права»), скільки морально-етичний підтекст («правда – неправда», «добро – зло») ⁸⁴. У результаті взаємодії громадянства та держави й з'являється нація. Це ключове поняття в термінологічному апараті Липинського визначається як «продукт оцього складного взаємовідношення держави і громадянства», як «реалізація хотіння до буття нацією»⁸⁵. Водночас автор розрізняє «націю в недорозвинутій, ідеологічній стадії». Її він називає «народністю» та з'ясовує передумови виникнення власне нації в політичному сенсі⁸⁶, яку в сучасній науці здебільшого іменують «полі-

⁸¹ Там само. – С. 374.

⁸² Там само. – С. 379.

⁸³ Там само. – С. 382.

⁸⁴ Там само. – С. 385.

⁸⁵ Там само. – С. 387.

⁸⁶ Там само. – С. 389.

тичною нацією». Такою у головних рисах є модель соціально-політичного життя, запропонована Липинським у 34-му листі четвертої частини. Головний принцип побудови цієї моделі полягає в тому, що понятійний апарат слугує для створення структури, а її окремі елементи розглядаються з перспективи функціонального призначення. Відтак у четвертій частині твору вчений дедалі частіше застосовує структурно-функціональний метод викладу та організації матеріалу, який дає йому можливість стисло і концентровано сформулювати свої положення.

У 35-му листі Липинський звертається до розгляду окремої групи понять – парних дихотомій: консерватизм – поступ, революція-реакція. Автор відзначає, що в їх тлумаченні побутують стереотипність та упередженість, які не відповідають «реальній природі речей». У системі поглядів Липинського нова провідна верства уособлює «поступову (тобто прогресивну. – *О.Я.*) або революційну силу» стосовно правлячої верстви – консервативного чинника. Натомість народні маси є пасивною або реакційною силою внаслідок своєї інертності⁸⁷. Таким чином, В'ячеслав Липинський констатує наявність різних рухів у національному розвитку, регуляторами яких виступає держава. Тому автор переходить до аналізу умов, за яких відбувається нормальний «рух і розвиток нації». Липинський окреслює їх у чотирьох пунктах: 1) визнана всіма сторонами державна організація; 2) спільний основний закон; 3) рівновага між «консерватистами», «поступовцями» та «пасивною масою»; 4) співіснування «консервативної та поступової сили». Останнє положення автора трансформується у розгляд чинників, що забезпечують нормальну та гармонійну взаємодію консерваторів і поступовців. Сформулювавши чотири узагальнення, Липинський виводить з них загальне положення: «...[Н]айкращі і найсильніші поступовці, при такому гармонійному взаємовідношенню цих двох сил, самі стають консерватистами, і проти них з глибин громадянства підіймається знов нова хвиля поступовців»⁸⁸. Принагідно відзначимо, що висновки та положення у четвертій частині студії Липинського формалізуються дедалі жорсткіше. Зовнішнім виявом цього є впровадження числових порядкових ідентифікаторів (1, 2, 3 і т.д.). У сутнісному плані вказані положення, узагальнення значною мірою визначають зміст дефініцій, які

⁸⁷ Там само. – С. 394.

⁸⁸ Там само. – С. 399.

розглядаються та висвітлюються у ході викладу. За такого підходу цілком закономірним видається тлумачення понять «революція» та «реакція», які автор визначає відповідно як «звироднілий поступ» і «звироднілий консерватизм»⁸⁹. Трагедію «недержавних колоніальних націй», у т. ч. й українців, учений вбачає у слабкості місцевого консерватизму. Відтак у «паралельному викладі» Гетьманська держава 1918 р. розглядається не тільки як конкретно-історична ілюстрація до положень Липинського, а й як «героїчна спроба відмолодження і скріплення місцевого консерватизму»⁹⁰.

Якщо слідувати за вже знайомою нам логікою викладу, що притаманна Липинському, то розгляд понять з високим ступенем загальності (нація, держава, громадянство, революція, реакція, поступ, консерватизм) має неодмінно привести до своїх протилежних відповідників – найпростіших, базових термінів. Зрештою автор не розчарує читачькі сподівання. У 36-му листі четвертої частини він звертається до проблеми ролі людини в суспільному житті, зокрема до проблеми розмаїття «людського матеріалу», який вивчає політична наука. Інструментарій, обраний дослідником для опрацювання зазначеної проблематики, полягає у проведенні типологічної процедури, яка неодноразово застосовувалася у його студії. Основу типології Липинського становить диференціація стихійних людських хотінь щодо продукції, ідеології та мечи. Зауважимо, що продукцію та ідеологію автор ще у 34-му листі визначив як основні складові «вічної боротьби класів та станів». За комбінацією стихійних хотінь учений виокремлює три основні типи соціальної антропології: войовник-продуцент, войовник-непродуцент та невойовник-продуцент (непродуцент)⁹¹. Вони відповідають трьом методам здобування та організації влади: класократії, охлократії та демократії. Отже, можемо констатувати, що авторський виклад вкотре проходить повне коло. Липинський замикає його шляхом субординації, підпорядкування основних політичних типів, виокремлених за «комбінацією стихійних хотінь», найзагальнішій класифікації за способами утворення аристократії та її взаємовідносин з громадянством. Водночас підвищена формалізація та концентрація викладу свідчать про авторські спроби віднайти компроміс між своїми первісними планами щодо структури тво-

⁸⁹ Там само. – С. 399.

⁹⁰ Там само. – С. 401.

⁹¹ Там само. – С. 408.

ру й поточними змінами і корективами, які диктувалися обставинами життя тяжкохворого політичного емігранта.

37-й – останній та найбільший за обсягом (понад 50 стор.) лист четвертої частини студії. В її архітектоніці він вирізняється, з одного боку, тим, що значно порушує співмірність структурних одиниць четвертої частини (подібно до 28-го листа третьої частини), а з другого – своїм заключним, підсумковим характером, зокрема спробою автора подати синтетичні висновки як з перспективи своїх теоретичних конструкцій, так і виходячи з практичних потреб українського життя. Тому ракурс викладу, обраний Липинським у цьому листі, присвячений з'ясуванню причин «недержавності України», що дозволяє йому поєднати свої концептуальні підходи з актуальними проблемами тогочасної української дійсності. Автор наголошує на відмінності понять «недержавна» та «поневолена» нація, оскільки вони відображають різні «хвороби»⁹². Відзначимо, що невеликий фрагмент з цього листа з означеної проблеми був передрукований у львівському тижневику «Політика» під назвою «Народи поневолені і народи недержавні»⁹³. Цей передрук свідчить про неабияке значення, яке Вячеслав Липинський надавав вище вказаній проблемі. Відтак Липинський концентрує свій виклад навколо з'ясування причин та наслідків «нашої недержавності».

Причини бездержавності він поділяє на статистичні й динамічні. Статистичні причини вчений формулює у чотирьох пунктах з подальшою конкретизацією кожного з них: 1) «географічне положення» (між Азією та Європою, нестале пограниччя Візантійської і Римської культур, не захищені природою кордони); 2) «родюча земля і добре підсоння» (притягання завойовників, дегенерація громадських інстинктів); 3) «неусталеність раси» (впливає з двох попередніх положень); 4) «перевага в нашому характері емоційності (чутливості) над волею та інтелігентністю»⁹⁴. Втім Липинський не обмежується звичайним формулюванням та констатацією причин. У «паралельному викладі» – окремих фрагментах тексту, виділених іншим шрифтом, автор ілюструє свої положення, наводить історичні приклади тощо. Так, приміром, коментуючи свою тезу про географічне положення України, Липинський зазначає:

⁹² Там само. – С. 418–419.

⁹³ Липинський В. Народи поневолені і народи недержавні // Політика. – Львів, 1925. – №1 (10 жовт.). – С. 4–5.

⁹⁴ Його ж. Листи до братів-хліборобів. – С. 421–428.

«...Границю між Сходом і Заходом маємо в географічно неозначенім стані на своїй землі, і по нашому живому тілі відбувається весь час пересування цієї рухомої границі, то дальше на Схід, то дальше на Захід»⁹⁵. Розглядаючи у «паралельному фрагменті» положення про «неусталеність раси», автор підкреслює, що «неоднотипність основних політичних типів» (войовника-продуцента, войовника-непродуцента та невойовника) виявляється у «стихійному нахилі» громадянства до «взаємної ворожнечі»⁹⁶. Відтак зазначені текстові фрагменти використовуються у подвійному сенсі як для викладу практичного, свого роду ілюстративного матеріалу, так і для конкретизації та уточнення висунутих положень.

Після викладу статичних причин (в авторському розумінні незалежних від людини), Липинський звертається до причин динамічних, які можна і слід змінити. У зв'язку з цим згадаємо тлумачення понять «статика» та «динаміка», які Липинський подає у 29-му листі з точки зору творчості, зокрема її певного стану (результат творчості → статика; дія, творчий акт → динаміка)⁹⁷. Динамічну причину «недержавності» Липинський виводить лише одну. Її він вбачає в невмінні організувати та втримати владу. Водночас головна причина диференціюється автором на ряд складників: 1) дисгармонійне співвідношення двох головних «політичних типів» – войовника-непродуцента (кочовий елемент) та войовника-продуцента (осілий елемент); 2) негармонійність взаємовідношення консервативної та поступової сили; 3) недостатня кількість войовничих типів взагалі; 4) відсутність моральної та матеріальної підтримки державотворчої верстви з боку громадянства⁹⁸. Відзначимо, що поділ на статистичні та динамічні причини, запропонований Липинським, іноді вельми умовний. Особливо це стосується положення про неусталеність раси (статика) та взаємовідношення між політичними типами (динаміка), які спираються практично на однакову аргументацію (диспропорційне співвідношення між войовниками-непродуцентами та войовниками-продуцентами).

Завершивши огляд причин «недержавності», автор зосереджує виклад навколо їх наслідків. Відтворенню каузального зв'язку (причини → наслідки) Липинський приділяє значну увагу, але форму-

⁹⁵ Там само. – С. 421.

⁹⁶ Там само. – С. 425.

⁹⁷ Там само. – С. 351–352.

⁹⁸ Там само. – С. 428–437.

лює його звичним чином в окремих положеннях: 1) самовинищення провідної верстви в міжусобицях; 2) заклик «останків провідної верстви» чужоземною владою; 3) поділ провідної верстви на москвофільську та полонофільську, орієнтовану відповідно на російську охлократію та польську демократію; 4) втрата державотворчою верствою «ідеологічної і організаційної консервативної єдності»; 5) слабкість місцевого консерватизму та «здержуючих і організуючих громадських прикмет»; 6) уривчастість політичної і культурної традиції місцевого громадянства; 7) ослаблення волі та інтелігентності як консервативної, так і поступово-революційної сили; 8) «загальна неорганізованість місцевого громадянства» (існування трьох мов, слабкість органічних – родових, класових, професійних зв'язків, занепад почуття законності, розмитість («піскуватість») структури українського громадянства); 9) «неорганізованість продукції»; 10) «неорганізованість ідеології»⁹⁹. Останнє положення вчений розглядає докладно, зокрема деталізує його шляхом виведення ознак «нашого громадського життя» як-от: 1) політична безвартісність «національної ідеології»; 2) «руїна української національної культури»; 3) розклад місцевого громадянства; 4) «відсутність організованої публічної opinio»; 5) пристосування інтелігенції до «процесу недержавного розкладу»; 6) монополізація інтелігенцією політичного представництва України¹⁰⁰. Виклад зазначених ознак супроводжується численними критичними випадками щодо інтелігенції та її «руїнистської ролі» в політичному житті. Зауважимо, що така трансформація викладу не є випадковою. З одного боку, вона є виявом зростаючої формалізації викладеного матеріалу, а з другого – дає змогу Липинському втримати практичну спрямованість викладу наприкінці студії, пов'язати його з найбільш важливими та найгострішими проблемами тогочасного українського життя.

Вже згадувалося про науковий апарат «Листів до братів-хліборобів» (різноманітні виділення тексту – розбивки, підкреслення, різні шрифти, комбіноване виділення, систему посилань, передмову та ін.). Якщо виділення окремих текстових фрагментів ми розглядали здебільшого під час аналізу техніки викладу, то до посилань зверталися епізодично, що було зумовлено провідною проблематикою цієї розвідки. За своїм призначенням посилання, застосовані

⁹⁹ Там само. – С. 437–451.

¹⁰⁰ Там само. – С. 451–467.

Липинським, поділяються на п'ять груп: 1) звичайні покликання на відповідну наукову літературу; 2) інформаційні примітки, які містять додаткові відомості або використовуються як свого роду ілюстративний матеріал (історичні приклади, аналогії, цитати) до авторських положень, узагальнень, висновків; 3) пояснювальні посилання, які уточнюють або конкретизують окремі дефініції, положення або ідеї; 4) критично-полемічні покликання, в яких подається оцінка певних явищ, подій, фактів, ідей, наукових або публіцистичних творів; 5) синтетичні примітки, в яких наводяться великі за обсягом коментарі (1–2 стор.) щодо окремих проблем, які мають дотичний стосунок до основної лінії викладу.

Зазначимо, що розгляд посилань дозволяє почасти простежити за інтелектуальними впливами на творчість Липинського. Насамперед, слід відмітити авторські покликання на праці Жоржа Сореля¹⁰¹ та Роберта Міхельса¹⁰², які здебільшого належать до звичайних або інформаційних посилань. Взагалі Липинському імпувала критика буржуазної демократії у студіях Сореля, хоча вона здійснювалася зліва, а він був схильний до її критики справа. До того ж Липинському були близькі ірраціональні підходи Сореля до ролі волюнтаризму, міфотворчості та насильства як стимуляторів соціальної діяльності. Водночас, незважаючи на разючу схожість (іноді навіть у дрібницях) концептуальних положень Липинського з теоріями циркуляції еліт італійських учених Вільфредо Парето та Гаєтано Моска, посилання на їхні праці відсутні (на цей факт неодноразово звертали увагу дослідники творчості Липинського¹⁰³). Типовими прикладами пояснювальних приміток є посилання, в яких пропонується авторське тлумачення окремих термінів: класократія¹⁰⁴, клас¹⁰⁵, аристократія¹⁰⁶, громадянство¹⁰⁷ та ряду ін. Помітне місце у науковому апараті посідають й критично-полемічні покликання. У деяких з них репрезентовані авторські оцінки відо-

¹⁰¹ Там само. – С. 34, 59, 61, 86, 106, 154, 161, 311 (примітки).

¹⁰² Там само. – С. 147, 162 (примітки).

¹⁰³ Пизюр Є. Вказ. пр. – С. 107; [Білас Л.] Л. Р. Б. Краків, Женева і філіяція «Кричевського»... – С. LVI–LVII; Pelenski J. V. Lypyns'kyj and the Problem of the Elite // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Т. 9. – №3/4. – С. 331–332; Потульніцький В. А. Нариси з української політології (1819–1991): Навч. посібник. – К., 1994. – С. 153.

¹⁰⁴ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 175 (примітка).

¹⁰⁵ Там само. – С. 193 (примітка).

¹⁰⁶ Там само. – С. 187 (примітка).

¹⁰⁷ Там само. – С. 374 (примітка).

мих праць, як-от «Початки громадянства (генетична соціологія)» Михайла Грушевського¹⁰⁸, «Теорія нації» Володимира Старосольського¹⁰⁹ та ін. У третій частині твору з'являються синтетичні посилення, які винесені до приміток, очевидно, для того, щоб не обтяжувати виклад дотичною проблематикою. До таких покликань можемо віднести примітки про різницю між галицькою та наддніпрянською демократією¹¹⁰, про охлократичний метод організації¹¹¹, про різні типи землеволодіння в Україні та Росії¹¹² та ін. Вчений посилається й на власні роботи, насамперед, на «Україну на переломі»¹¹³. Чимало посилень у творі й на роботи або ідеї політичних опонентів Липинського. Окрім того, автор доволі часто згадує (чи цитує) багатьох учених безпосередньо в основному тексті студії без покликання на джерело. Врешті-решт слід відзначити, що науковий апарат третьої та четвертої частини студії, порівняно з першою та другою, є досить складним як для жанру есе.

Важливим елементом наукового апарату «Листів до братів-хліборобів» є велика авторська передмова (48 стор.) зі своєрідною назвою «Вступне слово для читачів з ворожих таборів». Зазвичай під передмовою розуміють попередні пояснення й зауваження до наукового або літературного твору, подані здебільшого у стислому лаконічному вигляді. Однак, на відміну від традиційного призначення, передмова Липинського має поліфункціональний характер. Насамперед, у вступному слові методом контрверсії (чужі – свої, соціалісти, націоналісти – монархісти, гетьманці) визначається адресне спрямування студії. Водночас передмова виступає як систематичне та послідовне впровадження до проблематики студії. Зокрема, автор виокремлює її головні концепти (державництво, територіальний патріотизм, релігійний етос, методи державної організації та ін.), з'ясовує особливості свого понятійного апарату (нація, аристократія та ін.). Окрім того, передмова використовується автором для критично-полемічних випадів супроти політичних опонентів. Так, у вступному слові вводиться символічно-алегоричний образ персоналізованого «Хама» – Митьки Щелкоперова, у постаті якого вгадуються риси конкретної особи – теоретика «інтегрального націоналізму» Дмитра Донцова. У більш широкому кон-

¹⁰⁸ Там само. – С. 212, 331 (примітки).

¹⁰⁹ Там само. – С. 245–247 (примітка).

¹¹⁰ Там само. – С. 243–244 (примітка).

¹¹¹ Там само. – С. 279–280 (примітка).

¹¹² Там само. – С. 322–324 (примітка).

тексті цей символ віддзеркалює суспільне явище – «провансальство (провінційність – *О. Я.*) України»¹¹⁴. Врешті-решт, наприкінці передмови знаходимо власне вступні зауваги автора щодо процесу та умов написання праці, її структури й стилю (або, як зазначає Липинський, «літературної та архітектонічної форми»¹¹⁵), особливостей вживання правопису для створення відповідної ритміки трактату¹¹⁶, свого громадського обов'язку сформулювати ідеологію та світогляд гетьманського руху тощо. Водночас зауважимо, що в стилістичному плані передмова написана бездоганно. Авторів, незважаючи на численні полемічні фігури та інвективи, вдалося повністю провести діалогічну лінію викладу, звернену до читача. В цілому у своїй студії Липинський використав великий, різноманітний та розгалужений апарат, який, крім виконання традиційних функцій, застосовується для посилення авторської аргументації.

Таким чином, узагальнивши наведені вище підходи, спостереження, інтерпретації, тлумачення та припущення, можемо дійти ряду висновків:

1) у будові твору порушено один з найважливіших принципів архітектоники – співмірність окремих структурних частин. Причому диспропорційність характерна як для верхньої (на рівні частин), так і для нижньої рубрикації (на рівні листів). Така деформація зумовлена цілим комплексом причин: різною жанровою належністю окремих частин праці (1-2 – публіцистика, 3-4 – есеїстика), полідисциплінарністю, відмовою автора від ряду запланованих структурних одиниць (загальних висновків, споминів, спеціальної частини про релігію та церкву, покажчика та ін.) та пошуком компромісних рішень, що особливо помітно у четвертій частині («паралельний виклад»);

2) техніка викладу у «Листах до братів-хліборобів» вирізняється розмаїттям застосованих прийомів: дихотомічне протиставлення, контрверсійність, спіралеподібність, діахронічність, генералізація та ін. Вони створюють ефект цілісного, тотального сприйняття авторських ідей, суттєво посилюють систему аргументації та значною мірою компенсують диспропорційність різних частин

¹¹³ Там само. – С. 109, 125, 174, 292 та ін. (примітки).

¹¹⁴ Там само. – С. XX–XXII.

¹¹⁵ Там само. – С. XLIII.

¹¹⁶ Там само. – С. XLVIII.

в архітектоніці студії. Цей ефект підсилюється за рахунок рис, характерних для Липинського-стиліста: підвищеної емоційної тональності, експресії, ритміки, чуттєвих переживань та ін. Застосований автором інструментарій спричинився також до численних повторів, надмірної генералізації та категоричності висновків і положень, репрезентованих у праці;

3) науково-довідковий апарат студії призначений не стільки для підкреслення її дисциплінарного статусу, скільки для максимально повного обґрунтування авторської концепції та концентрації уваги читача на головних концептах та ідеях. Іноді вчений застосовує його для розвантаження головної лінії викладу від розгляду дотичної проблематики, але у функціональному плані він, безперечно, спрямований на обґрунтування висунутих тез і положень;

4) означена своєрідність архітектоніки й техніки викладу здебільшого пов'язана з тим, що у процесі написання твору відбувалася конфронтація, змагання між досвідом Липинського-історика і Липинського – політичного мислителя. Зокрема, надмірна генералізація та безапеляційна контрверсійність політичного теоретика поєднується у студії з діахронією історичних аналогій та прикладів, з апробацією теоретичних положень на конкретному матеріалі, які притаманні досліднику-історичу.